

## АД'ЕКТИВНІ ІНДИВІДУАЛЬНО-АВТОРСЬКІ НЕОЛОГІЗМИ У МАЛІЙ ПРОЗІ М. ВІНГРАНОВСЬКОГО: СТРУКТУРНО-СЕМАНТИЧНИЙ АСПЕКТ

*У статті розглядаються прикметникові індивідуально-авторські неологізми, які функціонують у прозових творах Миколи Вінграновського. Проаналізовано семантику, творення та функціонування прикметникових лексичних новотворів. Виділено основні способи їх творення – суфіксація та складання. Виявлено, що переважна більшість ад'єктивних авторських неологізмів мають композитну форму. У результаті здійсненого дослідження встановлено, що індивідуально-авторські неологізми виконують оцінну та емоційно-експресивну роль у контексті твору.*

*Ключові слова: новотвір, авторський неологізм, неолексема, прикметниковий авторський неологізм, складне слово.*

Ірина Бабій. АДЪЕКТИВНЫЕ ИНДИВИДУАЛЬНО-АВТОРСКИЕ НЕОЛОГИЗМЫ В РАССКАЗАХ Н. ВИНГРАНОВСКОГО: СТРУКТУРНО-СЕМАНТИЧЕСКИЙ АСПЕКТ

*В статье рассматриваются индивидуально-авторские новообразования-прилагательные, которые функционируют в рассказах Николая Винграновского. Проанализированы семантика, образование и функционирование лексических новообразований-прилагательных. Выделены основные способы их образования – суффиксация и сложение. Выявлено, что большинство адъективных авторских новообразований имеют композитную форму. В результате проведенного исследования установлено, что индивидуально-авторские неологизмы выполняют оценочную и эмоционально-экспрессивную роль в контексте произведения.*

*Ключевые слова: новообразование, авторский неологизм, неолексема, авторский неологизм-прилагательное, сложное слово.*

Iryna Babiy. ADJECTIVAL INDIVIDUAL AUTHOR'S NEOLOGISMS IN FICTION BY M. VINHRANOV'S'KY: STRUCTURAL-SEMANTIC ASPECT

*In the article we study the adjective individual author's neologisms which function in prosaic composition of M. Vinhranov's'ky. We analyzed the semantic, creation and functioning adjective lexical new formations. We emphasize on the major methods of creation: suffixation and construction. We found that majority of adjectival author's neologisms have compositional form. As a result, in this investigation we found, that individual author's neologisms play actively estimative and emotionally expressive role in the context of the composition.*

*Key words: neologism, author's neologism, neo-lexeme, adjective author's neologism, complex word.*

Важливим компонентом формування письменницького ідіостилу виступає індивідуально-авторська номінація. В останні десятиліття у сучасній лінгвістиці помітно активізувався науковий інтерес до новотворів. Відомими дослідниками у галузі неології та неографії є Г. Вокальчук, О. Стишов, Ж. Колоїз, Н. Сологуб, С. Єрмоленко, В. Герман, Г. Сюта, Н. Адах, Т. Юрченко, Л. Пашко та ін.

Оригінальністю авторського словотворення та глибиною створених образів відзначається неологічна лексика Миколи Вінграновського. Влучно схарактеризував творчу особистість письменника відомий дослідник Т. Салига: «У розмовах про українську літературу другої половини ХХ століття ім'я Миколи Вінграновського звучить як метафора, в якій уособлюється все найкраще, найсвітліше і найдобріше, що вродилося на ниві красного письменства від початку шістдесятих років до цього часу. Він прийшов у поезію так, як приходять справжні, як з'являються великі майстри. Прийшов зі святістю і чистотою Духу і залишиться у ній величним Маестро з першого подиху його вірша» [2, с. 5].

Емоційною силою та експресивністю у творчому доробку митця виділяється корпус авторських неолексем. **Предметом** нашого дослідження стали прикметникові індивідуально-авторські неологізми, а **матеріалом** послужила мала проза М. Вінграновського.

Індивідуально-авторський неологічний словник прозових творів письменника у сучасній мовознавчій літературі поки що не розглядався. Це й зумовлює **актуальність** нашого аналізу.

**Мета** розвідки – розглянути семантику, творення та функціонування ад’єктивних індивідуально-авторських лексем, виявлених в оповіданнях і повістях М. Вінграновського.

Інноваційні прикметники, виявлені у малій прозі М. Вінграновського, характеризують особу, предмет чи явище за такими ознаками:

1) зовнішній вигляд (портрет): **оберемкуватий** чоловіча, **важкорукий** чоловік, **сизопикий** биндюжник, **темнощока** жінка, **гандрабасті** ноги, **мокрогуба** ораторша, **важкобровий** міліціонер, **бронзово-сонне** тіло, **півторавусий** товариш (...з кущиками щетини на борлаках, задерті голови випиваючих і ніяк не хмеліючих **важкоруких** чоловіків (с. 36); *І тут від імені своїх, на жаль, неіснуючих патл, я крикнув цій **мокрогубій** запітнілій останній ораторші (с. 213); – Ясно, – гриз далі очима батька насурмонений, **важкобровий** міліціонер (с. 270); –...Але ж як же це я покажуся тепер своїм товаришам **півторавусим**? (с. 335); Він вихоплювався з літака на пляжі, де перевертались під сонцем сотні окулярів **бронзово-сонних** тіл (с. 172));*

2) внутрішні (характерологічні) якості, властивості: **чинопідлеглий** погляд, **пересучений** гад, **швидкорука** баба Тимохтеїха, **святий-непогрішний** я, **схвильовано-урочиста** Юлія Іполитівна (*Дивитись мені в обличчя мічман не зважувався. Його **чинопідлеглий** погляд лиш винувато пробіг й не зупинився... (с. 41); Увечері дивлюсь у вікно, і, як усі йдуть зі школи додому, вибігаю і я, **святий-непогрішний**) (с. 310);*

3) предмети, об’єкти, предмети побуту тощо: **мідноголосі** труби, **блідорозмита** ракета, **коливливий** обвід, **кутешній** столик, **крапельясте** вікно, **забацаний** плащ, **жовто-водянисте** світло фар, **безпоясні** штани (*Та коли бубняра підперли іще й **мідноголосі** труби, що забубукали, наче водяні бугаї... (с. 31); **Блідо-розмиті** ракети повисли над висілком (с. 89); Вона стояла до мене в профіль і дивилася в **крапельясте** вікно (с. 210); Батько завмер: він почув, як у нього помаленьку зсуваються його **безпоясні** штани, з’їжджають, просто-таки падають... (с. 256);*

4) природу, її стан, явища природи тощо: **баболітине** павутиння, **роззиркане** сонце, **темно-виноградне** сонце, **золотаво-імлавий** вересень (*І лише тоді, коли з синьої розхилини неба в те **баболітине** павутиння влетіли чорні шпаки... (с. 30); З-за лиману з пологого вогкого неба просвічувало **темно-виноградне** сонце (с. 241); ...й крізь те моросіння **золотаво-імлавий** вересень, затамувавши подих, стоїть у небі і на безлюдді... (с. 9);*

5) рослинний світ: **жовтопрозора** квітка, **нижчіша** квітка, **найнижчіша** квітка (...лиш один коров’як гордо і вперто стирчав із скелі... і з усієї сили на самісінькому своєму вершку цвів єдиною і останньою цієї пори **жовтопрозорою** квіточкою (с. 106);

6) тваринний світ: **сіро-білавий** борсук, **чорнолискучі** гавкунчики (собаки), **піввухе** лисенятко, **мильногубий** линок, **слинькуваті** очі вужа, **бочкастенька** Маня, **важкопузий** жук, **бідоннофуражний** коник (...і на ранок один-два **мильногубих** линки – в ній (с. 184); *На стежку під ожиною саме виповзла погрітисся вужиха з вуженятами, підставили під сонечко свої **слинькуваті** очі... (с. 185); От тобі колгоспно-радгоспні **бідоннофуражні** коники! (с. 240); ...вона зловила його, **важкопузого**, ...жук упав... (с. 199);*

7) абстрактні назви, вжиті в переносному значенні: **урочисто-мідний** марш, **річчинний** похльост, **потойбережний** світ, **нудно-солодка** образа, **кругленька-біленька-маленька** Сониха (...**мідноголосі** труби, що забубукали, наче водяні бугаї, і коли вони разом злучилися в один **урочисто-мідний** марш, до мене дійшло... (с. 31); *Кабан ... гидливо оглянувся та й емігрував у **потойбережний** деснянський лісовий світ (с. 179); Він навіть заплющив очі. Якась дивна **нудно-солодка** образа розтікалась по тілу. Стало жаль себе (с. 173);*

8) колір: **жовто-сіро-зелені** бронетранспортери, **жовтотуманна** дорога, **сіро-білавий** борсук, **жовтопрозора** квітка, **світло-ворона** масть, **агато-оранжеве** видиво, **темно-виноградне** сонце, **темно-сіро-іржаві** ми всі, **жовто-водянисте** світло фар (*Не маскувалися*

бронетранспортери і вертоліт. **Жовто-сіро-зелені**, вони так підробилися під поле й очерети, що водяні курочки, вужі й черепахи сприймали їх, як своїх (с. 12); Ми знову пішли в атаку... Ми вже всі були **темно-сіро-іржаві** між вибухами на вітрі... (с. 241);

9) запах: **неприємно-солодкий** (запах), **цигано-курячий** запах (Огинаючи озерце, біла піскова дорога лоскотнула лисицю **цигано-курячим** запахом – лисицею пересмикнуло! – і тут вона побачила перед самим своїм носом, як від озера білу піскову **цигано-курячу** дорогу вперевальки перебігає двоє голопузих деркаченьт (с. 189); Пахло чимось **неприємно-солодким**. Миколці хотілось затулити носа – руки не вільні: однією рукою він вів Первінку, другою раз по раз витягав чуні з болота (с. 152));

10) розмір: **куцокрила** мушка, **півторавусий** товариш, **оберемкуватий** чолов'яга, **бочкастенька** (корівка) Маня (Будяки вже не пахли, хоча по їхніх, колись медових малинових головах ще човгали золотавими животиками, якісь **куцокрилі** мушки – не то бджоли, не то оси, але і не оси, і не бджоли (с. 104); ... на лоні жовтеньких кульбабок паслася **бочкастенька** Маня (с. 187);

11) вища якість: **найнечутніший** пошерх, **нижчіша** квітка, **найнижчіша** квітка (... татова шия ходила над гусенятком, поверталася над ним на кожен **найнечутніший** пошерх (с. 287).

Переважна більшість виявлених у малій прозі М. Вінграновського прикметників-інновацій за семантико-граматичними особливостями належать до розряду відносних прикметників. Якісні становлять невелику групу, зокрема, це лексеми зі значенням кольору (**жовто-сіро-зелений, світло-вороний** та ін.), розміру (**нижчіший, найнижчіший**) тощо.

Оказіональних присвійних прикметників не виявлено. «Значення присвійних прикметників однотипні, всі вони виражають індивідуальну віднесеність предмета людині або тварині. Лише у випадку уособлення неживих предметів вживаються прикметники з присвійним значенням, похідні від назв неістот» [7, с. 227]. Так, значення присвійності, належності спостерігаємо у прикметнику **річчиний**, утвореного за традиційною в українській мові словотвірною моделлю за допомогою суфікса *-ин (ий)*, у реченні «Я підняв голову: *невже пішла, невже все, бо від того річчиного дикого похльосту, як був з піднятою над калюжею лапою, так і завмер задріпаний кіт...*» («Кінь на вечірній дорозі», с. 110).

В індивідуально-авторському ад'єктивному корпусі М. Вінграновського домінують відносні прикметники, які залежно від змісту ознаки предмета та типу твірних основ можна об'єднати у такі найбільш репрезентативні тематичні групи:

— назви із семою локальності, за просторовими відношеннями до інших предметів: **потойбережний, кутешній**;

— назви ознак предметів за матеріалом, із семою речовинності (предметності): **бронзово-сонний, агатово-оранжевий, жовто-водянистий, золотаво-імлавий**;

— назви ознак предметів за відношенням до розміру, форми, ваги, обсягу: **важкорукий, важкопузий, важкобровий, піввухий, оберемкуватий, півторавусий, бочкастенький, куцокрилий**;

— назви ознак предметів за відношенням до флори, фауни тощо: **темно-виноградний, цигано-курячий**;

— назви ознак предметів за відношенням до стану природи, природних явищ: **жовтотуманний, баболітиний**.

В індивідуально-авторській деривації М. Вінграновського провідними є складання і суфіксальний спосіб. При творенні простих за структурою прикметників-інновацій продуктивними є суфікси:

-уват(ий): **слинькуватий, оберемкуватий**, утворені від іменникових твірних основ (оберемкуватий ← оберемок);

-аст-, -яст(ий): **гандрабастий, крапельястий**, утворені від іменникових твірних основ (**крапельястий** ← крапля);

-лив(ий): **коливливий**, утворений від дієслівної твірної основи (**коливливий** ← коливатися).

Виявлено тільки один прикметник, утворений префіксально-суфіксальним способом: **безпоясний** ← пояс (за допомогою префікса *без-* і суфікса *-н-*).

У реченні *«Тоді пригнув лапою собі до носа коров'як, нюхнув його верхню квітку, під нею понюхав нижчу, під нижчою ще нижчішу, під тією найнижчішу, а попід найнижчішою найнайнижчішу, вже при самій землі на піску»* («На добраніч», с. 311) форми вищого і найвищого ступенів порівняння **нижчіший, найнижчіший, найнайнижчіший** можна вважати оказіональними (замість традиційних **нижчий, найнижчий**).

За структурою переважна більшість усіх авторських прикметникових неологізмів є складними. Композитні ад'єктивні неолексеми переважно утворені способом основоскладання: **бронзово-сонний, сіро-білавий, нудно-солодкий, кругленька-біленька-маленька, схвильовано-урочистий, жовтопрозорий** та ін. Такі інновації є поєднанням двох прикметникових основ: **жовтопрозорий** ← жовтий, прозорий; **схвильовано-урочистий** ← схвильований, урочистий.

Особливістю індивідуально-авторської деривації письменника є наявність не тільки двокомпонентних ад'єктивних авторських неологізмів, а й трикомпонентних: **кругленька-біленька-маленька, жовто-сіро-зелений**, утворених основоскладанням від трьох твірних основ: **кругленька-біленька-маленька** ← кругленький, біленький, маленький і под.

Продуктивним способом творення композитів-неолексем, крім основоскладання, є складнофлексивний. Цим способом утворені такі прикметники-інновації: **мокрогубий, мідноголосий, важкопузий, мильногубий, куцокрилий, швидкорукий, сизопикий, важкобровий, важкорукий, темношокий** та ін. Як правило, вони утворені від сполучення прикметника й іменника, а саме: **важкопузий** ← важке пузо; **мокрогубий** ← мокрі губи; **швидкорукий** ← швидкі руки; **сизопикий** ← сиза пика і под.

Словник ідіолекту М. Вінграновського презентує тільки одну неолексему, утворену складнопрефіксально-суфіксальним способом: **потойбережний** (потойбережний ← по той берег).

У малій прозі М. Вінграновського прикметникові неолексеми часто ужиті у характеристиках зовнішнього вигляду персонажів: **темношока** жінка, **важкобровий** міліціонер, **сизопикий** биндюжник та ін. Нерідко письменник сам мотивує значення інновації, наприклад, **оберемкуватий** чоловік (*З круглих плямистих дверей... з'явився ширший як довший, такий собі оберемкуватий чолов'яга* («Манюня», с. 12).

В індивідуально-авторському мовленні митця новотвори активно виконують оцінну та емоційно-експресивну роль. Так, зневагу, осуд чітко передає лексема **пересучений** (гад) у контексті: *Петро враз прийшов до тямі: – Такого падла, як ти, на БАМі близько нема. Таку нюхлядь, як ти, гад пересучений, свинство собаче, – ах !.. На БАМі ? Я тобі дам БАМ!* («У глибині дощів», с. 233).

Нерідко письменникові новотвори презентують певні риси характеру персонажів. Так, про працьовитість героїні свідчить прикметник **швидкорукий** (*Вони сиділи усі семеро за столом, і швидкорука, весела баба Тимохтеїха поралася біля газової плити* («Скрина», с. 310). Прозу М. Вінграновського вважають психологічною. Простежується психологічна навантаженість ад'єктивних авторських неологізмів у контекстах, в яких описано психологічний стан героїв, їх настроїв. Емоційно-експресивну роль авторських прикметників-інновацій спостерігаємо у повісті-феєрії «Президент»: *Він навіть заплющив очі. Якась дивна нудно-солодка образа розтікалась по тілу. Стало жаль себе. Петро вже почав займатися самокритикою, як раптом побачив гори* (с. 173-174). Або в оповіданні «Рік з Довженком»: *Увечері того ж дня я вперше переступив поріг квартири Довженка. У ясного маленькому коридорі стояла Юлія Іполитівна. Вона була в той вечір схвильовано-урочиста, красива, її краса вразила, потрясла мене* (с. 349).

Ад'єктивні неолексеми письменника «вибудовують» оригінальні прикметникові метафори, наприклад: *... крізь те моросіння золотаво-імлавий вересень, затамувавши подих, стоїть у небі і на безлюдді, – що тобі треба ще?* («Манюня», с. 9); *Ось як тепер рухалася по трасі, а понад нею вгори, перед її очима, похитуючи хмариною, йшло синьобоке небо* («Манюня», с. 58).

Показовим для ідіостилю М. Вінграновського є активне застосування колірної лексики. Красу природи, своє захоплення багатством кольорів, їх преливів та переходів письменник влучно передає, використовуючи широку колірну палітру. Гру кольорів, різнобарв'я спостерігаємо в уривку у повісті «У глибині дощів»: *Це був не лиман. Це було щось інше. Я звик до сірого водяного полотнища... Сьогодні ж, тепер, у цю годину, під несміливим роззирканим сонцем унизу, під обороною, цвіло, горіло, займалося густо-червоним до найчистішого синього, тріпотіло бурштинове з малиновим і знову **червоно-срібне, срібно-бузкове, агатово-оранжеве фантастичне видиво, диво, марево, сон!**» (с. 227).*

Крім традиційних кольороназв, письменник активно вводить власні кольоронайменування, що мають композитну форму. Їх можна об'єднати в такі структурно-семантичні групи:

а) назви, що передають відтінки кольору, вказують на ступінь його насиченості: **темно-виноградне сонце, світло-ворона масть, темно-сіро-іржавий**;

б) назви, що передають колір із додатковим відтінком. Значення таких кольороназв уточнюється основою відносного прикметника: **жовтотуманна дорога, агатово-оранжеве видиво, жовто-водянисте світло**);

в) назви, що містять поєднання основ двох і більше назв кольорів і виражають проміжні кольори: **жовто-сіро-зелений бронетранспортер, сіро-білавий борсук**);

г) назви, які передають сталу, повторювану в часі ознаку істоти чи предмета: **сизопикий, темнощокій**.

За допомогою таких неолексем письменник створює зримі поетичні пейзажні замальовки.

В оповіданні «Скриня» персонажами виступають **Білий Сон, Сониха, Соненята**, яких побачив герой. Оказіональністю відзначається характеристика Сонихи – **кругленька-біленька-маленька**. Назви інших персонажів теж видаються оригінальними, а саме: **Сон-дід, Сон-прадід, Сон-Предковічник-Білий**.

Отже, оригінальністю й глибиною відзначається індивідуально-авторське мовлення М. Вінграновського. Письменникові прикметники-інновації засвідчують майстерність Вінграновського-художника, Вінграновського-психолога.

#### ЛІТЕРАТУРА

1. Великий тлумачий словник сучасної української мови / [уклад. і головн. ред. В. Т. Бусел]. – К. : Ірпінь: «Перун», 2003. – 1440 с.
2. Вінграновський М. С. Вибрані твори: У 3 т. – Т. 1.: Поезії / М. С. Вінграновський. – Тернопіль: Богдан, 2004. – 400с.
3. Вінграновський М. С. Вибрані твори: У 3 т. – Т. 3: Повісті й оповідання / М. С. Вінграновський. – Тернопіль: Богдан, 2004. – 352 с.
4. Вінграновський М. С. В глибині дощів: Повісті, оповідання / М. С. Вінграновський. – К. : Рад. письменник, 1985. – 255 с.
5. Словник української мови : В 11 т. – К.: Наукова думка, 1970 – 1980.
6. Словник української мови : В 20 т. – Т. 1-3. – К. : Наук. думка, 2010 – 2014.
7. Сучасна українська літературна мова: підручник / М. Я. Плющ, С. П. Бевзенко, Н. Я. Грипас та ін.; [за ред. М. Я. Плющ]. – К. : Вища шк., 1994. – 414 с.

Стаття надійшла до редакції 16.04.2014 р.